

Veszprémy László Bernát
**A Betár jobboldali cionista mozgalom története Magyarországon, különös tekintettel az
1944-es eseményekre**

Absztrakt

A jobboldali cionista mozgalom (revizionizmus) és annak ifjúsági szervezete, a Betár, a korábban gondoltnál nagyobb szerepet vállalt mind a zsidótörvényekkel és az antiszemitizmussal, mind pedig a holokauszt tömegeket pusztító eseményeivel szembeni ellenállásban. A jobboldali cionisták részt vettek a kulturális ellenállásban, a zsidó identitás megtartásában, az embermentésben és az áldozatok szenvedésének enyhítésében. Mindazonáltal válaszaik a szélesebb körű cionista és zsidó ellenállási sémákba illeszthetők, nem tértek el lényegesen a baloldali vagy általános cionista válaszoktól a holokausztra (lásd pl. Gottesman említett szerepvállalását a Kasztner-vonatban vagy Berend szerepét a zsidó tanácsban). Ebben a tanulmányban csak a mozgalom vezetőinek és legfontosabb aktivistáinak tevékenységét tudjuk bemutatni, nem tudunk kitérni az olyan, kisebb szerepet betöltő egyének történetére, mint Jakov (Imre) Weiss. Rögzítendő hiányosság, hogy a jobboldali cionista mozgalom története továbbra is monográfiájára vár Magyarországon.

Kulcsszavak: zsidóság, holokauszt, ellenállás, cionizmus, jobboldal

Míg nemzetközi szinten számos tanulmány és monográfia foglalkozik a jobboldali cionizmus („revizionista cionizmus”, „revizionizmus”) történetével, addig a magyarországi revizionista cionista mozgalomnak, illetve a mozgalom ifjúsági szervezetének, a Betárnak történeti irodalma erősen hiányos. Mindössze néhány írást említhetünk, elsősorban Schmidt Mária,¹ Novák Attila² és Munkácsi Krisztina³ tollából, melyek legalább részben eredeti kutatások alapján foglalkoztak a kérdéssel.

Az első világháború utolsó előtti évében Arthur James Balfour brit külügyminiszter ígéretet tett egy zsidó állam brit protekció alatt történő felállítására a történelmi Izrael területén. Ám Nagy-Britannia nem siette el 1917-es vállalásának betartását a zsidó nép irányába: a cionista mozgalom hirtelen nyert társadalmi tőkéje elégedetlenné vált, s a korábban baloldali politikusok által uralt mozgalom rövidesen szétszakadt. Az ellenzék, mely az előző, szerintük lagymatag és megalkuvó cionista politikát kívánta felülvizsgálni, azaz revízió alá venni, a revizionista-cionista nevet választotta magának, s vezetője az odesszai születésű orosz-zsidó mozgalmár és tárcaíró Vlagyimir Ze’év Zsabotyinszkij lett.

Zsabotyinszkij ódivatú tizenkilencedik századi nemzeti-liberális és elkötelezett demokrata volt, ám máig történészi vita tárgya, hogy ugyanez elmondható-e híveiről is. A cionista író korai világnézetét „liberális anarchiaként” írta le, melyben „minden egyén [annyit ér, mint] egy király”. A szabadpiac, a sajtószabadság, a nők egyenjogúsága és a kisebbségi jogok tisztelete gondolkodásának alapvető tételei voltak. A történészi viták azonban okkal zajlanak Zsabotyinszkij nézetei körül. A jobboldali cionista politikus gondolkodásában ugyanis a fentiek jól megfértek a militáns retorikával, a kérlelhetetlen nacionalizmussal, és az állam – indokolt esetben – egyén fölé való rendelkezésével. Zsabotyinszkij a zsidó állam és egy zsidó hadsereg feltétlen szükségességét hirdette, az európai zsidóság teljes kivándorlását akarta látni, és a zsidó

¹ Schmidt, 1990.

² Novák 1993.

³ Munkácsi 1996.

állam a bibliai határáig való kiterjesztését akarta elérni: „*A Jordán két partján éled a dal: / Enyém a jobb és enyém a bal!*” – szólt egyik verse korabeli magyar fordításban.⁴

Ellenfelei Zsabotyinszkijt gyakorta nevezték „Vlagyimir Hitlernek,” követőit pedig „zsidó horogkeresztrel játszadozó gyerekeknek”. Az is tény, hogy 1933-ban egy náci lap egyszerűen úgy mutatta be Zsabotyinszkijéket, hogy „*ők ma a fasiszták a zsidók között*”. A lap interjúalánya egy revizionista-cionista volt, azaz saját szavaival: „*ein jüdischer Faschist*”.⁵ Amennyiben igaz volt Zsabotyinszkij öndefiníciója – miszerint nézetei mindig is a tizenkilencedik század liberalizmusára épültek, és ilyen értelemben ő politikai „vénember” volt –, mivel adhatott okot a vádakra? Noha ő maga tisztázta, hogy „*nem hisz a zsidó fasizmusban*”⁶, mégis más perspektívába kerülnek a rá aggatott jelzők, ha megvizsgáljuk, hogyan is vélekedett Zsabotyinszkij a tekintélyelvűségről és az erőszak használatáról, ha a fasizmustól elvonatkoztatva kellett véleményt alkotnia a témában. Zsabotyinszkij maga szölte meg a fasizmust, miszerint az „fegyelmekultusz”, ám ifjúsági szervezetét – melyet Zsabotyinszkij az arabok elleni harcokban elesett bajtársáról, Joszif Trumpeldorról nevezett el *Brit Trumpeldornak*, azaz Trumpeldor-szövetségnek, röviden *Betárnak* – már úgy jellemezte, hogy azok egyetlen „*központi parancsra, egyazon pillanatban*” cselekszenek, és „*büszkén*” válnak „*géppé, igen, géppé.*”⁷

A magyarországi Betár gyökereit tekintve a Kadima cionista cserkészcsapatból nőtte ki magát, nevezetesen annak ungvári ágából, melyet Eisdorfer Andor (Jicák) és Szerény Béla vezetett.⁸ A Kadima berkeiben eleve népszerű volt Zsabotyinszkij, elsősorban német nyelven olvasták írásait. Az első világháborút követően Eisdorfer elhagyta a csehszlovák megszállás alá kerülő Ungvárt, és Budapestre utazott, hogy befejezze tanulmányait. Itt csatlakozott a Makkabea nevű egyesülethez, amely cionista egyetemi hallgatókat tömörített egybe, azonban csalódott a főleg baloldali, budapesti cionizmusban, amit a szocializmushoz túl közel állónak vélt. A Betárt Magyarországon 1928-ban alapították meg, kezdetben a Magyarországi Cionista Szervezet sportszakosztályaként indult el, majd 1935 áprilisában külön szervezetté alakult, öttagú alapító bizottsággal. Köztük volt maga Eisdorfer, a szabadkai jogász Kálmán Imre, a későbbi radikális cionista lapszerkesztő Schwartz László és Szilágyi Dénes (a *Nyugathoz* tartozó költő, Szilágyi Géza fia).⁹ Taglétszámuk Szilágyi erősen jóindulatú becslése szerint sem lépte át soha a pár száz főt – egy 1937-es rendezvényükön 60 fő jelent meg.¹⁰

A mozgalom aktív volt ifjúsági táborok szervezésében, pl. Szécsényben és Mátrafüreden. A nemzetközi mozgalom neves tagjai többször meglátogatták a magyar szervezetet, például az izraeli haditengerészet „atyja”, Jirmijahu Halperin is. A mozgalom mezőgazdasági átképzőtáborát is fenntartott Békéscsabán, megfelelően annak a cionista alapvetésnek, miszerint a túlságosan is értelmiségi pályákra fókuszált zsidóságnak vissza kell térnie a palesztinai „*anyaföldhöz*”, és lehetőleg kétkezi munkával kell megkeresnie kenyerét.

⁴ Veszprémy 2019.

⁵ *Jewish Telegraphic Agency*, 1933. szeptember 10.; *Der Angriff*, 1934. szeptember 27., 3-4.

⁶ Vladimir Jabotinsky: My Answer to Dr. Wise, *Jewish Telegraphic Agency*, 1935. május 17.; Revisionists Prepare New Group's Constitution, Ua., 1935. szeptember 11.

⁷ Shlomo 1994, 192., 202-203.

⁸ Ben-Haim 1988, 23-25.

⁹ B. B.: A magyarországi újcionista munka első időszaka. *Kék Fehér*, 2:1-2. (1936. február-március), 10.

¹⁰ Pársoros hírek. *Bné Betár*, 2:5 (1937. május), 81.

Eisdorfert 1934-ben a keményvonalasan antikommunista Deutsch Árpád váltotta, majd rövidesen Szilágyi Dénes lett a mozgalom hazai vezetője, aki 1937-ig maradt a helyén. Maga Szilágyi így foglalta össze a „betáriság”, azaz a Betárhoz való tartozás lényegét a mozgalom magyar orgánumban: az ifjúsági mozgalom célja a „*műszaki szabatossggal*” létrehozott „*újszidó típus*” megteremtése.¹¹ A Betár-tagsághoz ismerni kellett a mozgalom történetét, a Ha'tikva első szakaszát, a vezetőknek pedig az alapvető héber szavakat és fizikai gyakorlatokat.¹² A *Bné Betár* vonatkozó számából azt is megtudjuk, hogy a „*betári fogadalom*” így hangzott: „*Odaszentelem életemet a zsidó többségű s a Jordán mindkét partján elterülő Zsidó Állam újjászületésének. Alája rendelem a Zsidó Állam újjáépítése érdekének a magam, családom és sorsom minden érdekét. Héberül beszélünk magam és gyermekem – Ereben és a gólaban. Karom népem védelmére kész, s csupán védelmére emelek kezét. Hadárta szomjaz minden gondolatom, szavam, tettem, mert királyok ivadéka vagyok. A betári mozgósításon – ha légióba, ha munkára, ha cióni alijára, ha a galutban szolgálattetésre, ha közel vagy távolba szólít – ott leszek. Engedelmeskedem a Betár törvényeinek, vezéreim parancsának, ahogyan ember önlékének engedelmeskedik; mert a betári törvény szívem eszményeinek visszhangja és vezérei az én követeim. Ezt a hétágú fogadalmat, melynek minden szavát megfontoltak és vállaltam, most felelősségem tudatában – fogadom.*”¹³ Szilágyi ehhez annyit tett hozzá, hogy magára „*holtig-betáriként*” tekintett.¹⁴

A korabeli Betár tehát egy a katonai nevelés fontosságát hangsúlyozó, jobboldali-nemzeti alapon álló zsidó mozgalom volt. Mint a *Betár ismertető* költői kérdése is utalt rá, ezen álláspont csodálkozásra adhatott okot a korabeli zsidó közéletben, melynek urbánus, liberális szimpátiája ismert. Ám ezzel a zsidó fiatalsággal szemben a Betár álláspontja igencsak kritikus volt – ennek megértése pedig szükséges Szilágyi későbbi, talán ellentmondásos tevékenységének perspektívába helyezéséhez. Szilágyi maga is világossá tette, hogy a Betár „*normális zsidó állampolgárokat*” akart nevelni, tisztázva, hogy akad, aki „*nem normális*”.¹⁵ Az asszimiláció magyarországi ostromozásának kevés olyan heves stílusú példája akadt, mint amilyenek Szilágyi sorai voltak a *Nevelés nemzeti forradalomra* című válogatásában.

A könyvhöz maga Zsabotyinszkij írt előszót: „*Örülök annak, hogy magyarul születik meg ez a gyűjtemény. Mérföldtlenül fontos az, hogy éppen ezen a büszke nyelven hirdessék a zsidó büszkeséget. A magyar nyelvterületen élő zsidó emberanyag népünk legsűrűbbvérű részéhez tartozik [...] És talán azért is örülök ennek a gyűjteménynek, mert különben is csodálójá vagyok a szép, erővel teljes nyelveknek, amelyek sohasem siklanak át zagyván a beszéd hangján, hanem tisztelnek minden egyes hangot, szinte acélba és rézbe metszenek minden szótagot és kalapácsütés módjára megcsendítenek minden kettős mássalhangzót. A magyar nyelv ilyen, a héber is ilyen volt és ilyen lesz a jövőben.*”¹⁶ Zsabotyinszkij a magyar nemzeti érzelmeknek hízelgő sorait Szilágyi mennydörgő zsidó nacionalizmusa követte: a Marx- és Weininger-féle „*beteg szellemet*”, mely jelzővel Szilágyi összességében az asszimiláció szellemiségét illette, „*úgy körül kell zárunk, mint a pestisbeteget vívő barnalobogós hajóval teszik a kikötők egészségügyi hatóságai*”. Sorait így folytatta: „*Az egész nép beteg [és a szükséges] műtét neve: forradalom. A mi forradalmunk célja: megváltoztatni a zsidó nép gettójellegét. Azt akarjuk, hogy megint Mózes, Sámson, Matitjáhu, a szikárius-csapat, Bar Kochba – s a tegnapiak és maiak közül Herzl, Nordau, Trumpeldor, Jabotinsky alakja jelképezhesse a zsidóságot [...]*

¹¹ Sz. D.: Betáriut. Második rész. *Bné Betár*, 2:3 (1937. február), 43-44.

¹² A kötelező próbák pontjai. *Bné Betár*, 2:3 (1937. február), 45-46.

¹³ A betári fogadalom. *Bné Betár*, 2:3 (1937. február), 39.

¹⁴ Sz. D.: Betári problémák. *Bné Betár*, 2:3 (1937. február), 43-45.

¹⁵ Sz. D.: Betáriut. I. m.

¹⁶ Szilágyi 1939, 7. A levél német nyelvű kéziratáért lásd: Jabotinsky Institute (Tel-Aviv), A1-7/224.

*Hivatalos zelóták, zsidó nemzeti forradalmárok nevelése a feladat.*¹⁷ Radikális szavait ismerve már kevésbé meglepő módszerválasztásának elasztikus elveiről olvasnunk: Szilágyi szerint úgy kellett tenni, mint József Trumpeldor, a félkarú cionista hős, aki „hajlandó volt megvizsgálni mindent, amiről azt hihette, hogy talán javára válik a zsidó nemzetnek”.¹⁸

A *D. Sabbatai* néven is publikáló Szilágyi a „nemzeti forradalom” véghezvitelének konkrét lépéseit is megadta *Orvosság a gettószellem ellen* című írásában. Először a zsidó önbecsülést akarta megerősíteni: mint írta, egy zsidó legyen olyan büszke a nemzetére, mint bármely más nemzet. „Aki nem képes erre, aki szerencsétlennek tartja a maga zsidóságát, az legyen öngyilkos vagy keresztelkedjék meg” – szölk Szilágyi provokatív sorai. Az önbecsüléssel kapcsolatban azonban a zsidóellenességgel szembeni rezisztencia szerepét is felismerte: „A gettó, a sárga folt, a zsidótörvény nem a mi megszégyenítésünk.” Az önbizalom hangsúlyozása mellett a zsidóság helyzetével kapcsolatos kérdésekben való igazmondást propagálta: „Gyerekes érv az, hogy hallgassunk el némely igazságot, mert különben kompromittáljuk magunkat a nem zsidók, vagy pláne az antiszemiták előtt. Akiben van egy csepp önérzet, az nem törődik az antiszemiták véleményével. A bárány fityüülhet arra, hogy mit gondol róla a farkas. A farkas farkasvoltát a legcsekélyebb mértékben sem módosítja az, hogy az előtte álló bárány fehérlelkű-e vagy bűnös. A bárány tanuljon meg harapni, vagy fusson el, s ha egyik sem sikerül, akkor legalábbis emelkedjék felül a farkas véleményén.” Talán ebből is fakadt az az álláspontja, amelyet a következő pontban fejtett ki. Ennek neve „mi és a fajelmélet” volt: „Az Istenért ne vitatkozzál, ha azt mondják, a zsidóság faj s a zsidóság nem asszimilálódott. Először is ez igaz, jól tudod te is és – ugye – nem fogsz hazudni? Másodszor pedig zsidó fajiságunk semmivel sem súlyosabb vád, mint az, hogy 170 centiméter magasak vagyunk, vagy hogy két szemünk van. Mert jog, emberiség és logika szerint egyik körülmény sem lehet jogfosztás alapja. Ha meg az antiszemiták következtetése nem is az állítólagos előfelvetésen alapul, akkor mit erőlködsz az előfelvetés cáfolatával?”¹⁹

Sorai radikálisak voltak és úttörőek. A minősítések helyett elegendő, ha idézzük Nataniel Kacburg izraeli történész sorait, aki úgy fogalmazott, hogy Szilágyi „józan analízise” „új elemeket szúrt be a zsidó-magyar vitába”.²⁰ Zeke Gyula a *Szombat* hasábjain megjelent esszéjében valamivel kritikusabb volt Szilágyival szemben.²¹

Még érdekfeszítőbb azonban a „mi és a magyarság” című rész, amelyben a többségi társadalomtól való disszimilációra mutat rá úgy, mint a zsidóság egyetlen, szerinte követhető útjára. „Ha szeretsz, de nem szeretnek vissza, akkor – ha egészséges és érzékeny vagy – magadba zárod szerelmedet. Esetleg belepusztulsz, de nem futsz olyan szekér után, amelyből szidalmak kíséretében kitaszítanak. Valóban azt érzed, magyar anyanyelvű testvér, hogy »itt élned-halnod kell?« Szorítsd össze a fogad, de ne alázkodjál meg, mert nincsen olyan hazaszeretet, amely gerinctelenséget követelne a hazafitól.” Azokhoz, akik esetleg „állampolgársági kötelességüknek” látták a „hazafiságot”, dacára a diszkriminációnak is, így szólt: „Nem állampolgári kötelességed, hogy a magyarság ellenére is dolgozzál a magyarok javára. A magyarság jobban tudja, hogy mi kell neki, mint te. Ne tukmáld rá kéretlenül munkádat, ha mégoly áldásosnak tartod is.” A *Mi és az antiszemiták* címet viselő részben pedig Szilágyi egyszerű, már-már praktikus tanácsokat adott az ifjú cionistáknak: „Ne bizonygasd unásig, hogy »kétszer kettő igazán négy«. Márpedig »kétszer kettő négy« az, hogy az

¹⁷ Szilágyi 1939, 10-11.

¹⁸ Szilágyi Dénes: Emlékezzünk József Trumpeldorra. *Bné Betár*, 2:3 (1937. február), 33.

¹⁹ [Szilágyi Dénes]: *Orvosság a gettószellem ellen*. In: *Sabbatai* 1939, 51-56.

²⁰ Katzburg 1984, 175.

²¹ Zeke 1992, 29.

antiszemiták minden olyan vádja, amely igazán vád, teljességgel alaptalan [...] Ha valaki nem ismeri el, hogy »kétszer kettő négy,« akkor – egyéni vérmérsékleted szerint – kezdj másról beszélni vele, vagy fordíts neki hátat, vagy üsd pofon. De ne védj vele szemben a zsidóságot.” Szilágyi soraiból az a konzekvencia szűrhető le, hogy vitatkozni, apológiát írni az antiszemizmussal szemben felesleges. Záró sorai erre rímelnek: „Ne hidd, hogy – az elvándorlásán kívül – bármit tehetsz is, amivel csökkentenéd a zsidógyűlöletet.”²²

Szilágyi gondolatai, melyek szemben álltak az asszimilációval, és időpocsékolásnak tartották az antiszemizmus elleni harcot, visszaköszönnék Darányi Kálmán győri beszédére adott válaszában is. Analízise egyszerre realista és naiv, mivel meglátta, hogy a zsidókérdés a korszellem része, nem pedig valamilyen reakciós maradvány, de közben azt is hitte, hogy az antiszemiták nem akarják bántani a zsidókat. „*Sem agyonhallgatni, sem túlcsörgetni nem lehet a hivatalos magyar tényezők szavát. A zsidókérdés vitájában megszólaltak a hivatalos tényezők. [...] Ma szalonképessé vált a zsidókérdés. [...] Akik szalonképessé tették a zsidókérdést, nem beszélnek [...] a zsidók megveréséről. Nyelvezetük tiszta, egyszerű, tárgyilagos. Megállapítják, hogy bár nem minden bajnak a zsidók az okai, számarányuk mégis túl magas; s ennek le kell vonni a konzekvenciáit. Darányi miniszterelnök nemrég nagy beszédet tartott és annak, amit a zsidókérdésről mondott, ez volt a lényege. Nem szállunk vitába a miniszterelnökkel [...] Minden megmatyóságtól vagy megdöbbenéstől függetlenül el kell fogadnunk azt, ami politikai valóság a miniszterelnök beszédében. [...] A miniszterelnök beszédének politikai tanulsága: [...] a zsidóság arányát már hivatalos helyen is sokallják és bizonyára csökkenteni is fogják.*” Míg cikke szerint „*a Sipucca*” – azaz a pesti hitközség – csak panaszkodott, és visszavárta a régi liberális időket, „*mi*” cionisták „*tudjuk, kivezető út itt, Magyarországon belül, nincsen. Kivezető út csak egy van: a palesztinai zsidó állam.*”²³

Szilágyi utóbbi tételét aztán a gyakorlatba is átültette a háborúba sodródó Európa egyik utolsó nagy illegális alijázási akciójának társszervezőjeként. 1986-os emlékiratában megemlítette, hogy apósa, Kálmán Imre „*az alija bét [illegális alija – V. L. B.] elsőszámú szervezője*” volt. Tevékenységük a *Ha'cohar* (azaz a revizionista cionista központi vezetőség), illetve Joszef Schechtmanon keresztül Zsabotyinszkij áldását is bírta. Kálmán éppen az antiszemita politikuskokkal való kapcsolatait használta fel arra, hogy megszerezze a kivándorláshoz szükséges papírokat: „*Befolyása, illetve a magyarok kísérletei a zsidajaiktól való megszabadulásra sikert aratott.*” Az első ilyen csoport – 750 betári – 1937 nyarán hagyta el Magyarországot Ausztrián át. A következő 150 magyar betári Budapesten szállt hajóra, majd illegális úton folytatta. Szilágyi szerint a náci megszállás előtt összesen 4500 betári hagyta el az országot.²⁴ Ezt a számot azonban kritikával kell kezelni, mivel a szakirodalom összesen 5300 illegális betári kivándorlóról tud egész Európában.²⁵

Abban azonban nem kell kételkednünk, hogy a kivándorlók többsége valóban jobboldali cionista fiatal volt. William Perl, a csehországi és osztrák revizionista-cionizmus korábbi aktív tagja tárgyalt időszakunkban éppen a magyarországi illegális alija szervezésében dolgozott. Emlékirata szerint „*betárijaink elsőbbséget élveztek*”.²⁶ A választás sosem volt egyszerű, ugyanis a visszautasított zsidók sokszor meg akarták vesztegetni a cionista embermentőket: „*Mindent ígértek: pénzt, ékszereket, nőket.*” Perl szerint végül elsősorban jobboldali cionistákat vittek magukkal, illetve életerős, képzett fiatalokat, akik készen álltak a britekkel

²² Sabbatai 1939, 51-56.

²³ Szilágyi 1939, 34-35.

²⁴ Silagi 1986, 210.

²⁵ Bauer 1971, 532.

²⁶ Perl 1979, 60-61, 226, 302-306.

vívandó háborúra.²⁷ Ez azért is fontos, mert később a jobboldali cionisták éppen a „szelekcióval”, a maguk embereinek preferálásával vádolták a baloldali cionistákat – főleg a híres-hírhedt Kasztner Rezsőt –, ám láthatóan maguk sem követtek más elveket. Fontos kiemelni az illegális alijában Nathan Ben-Chaim (Ausländer Imre) szerepét, aki így emlékezett vissza a folyamatra: „1937-ben a Beitar megszervezte az első illegális alija-műveletet. Az *af al pi* („csak azért is” – héber) nevet kapta. Ezt a műveletet a Betar világmozgalom és az Ecel (*Irgun Cvaj Leumi*, [Nemzeti Katonai Szervezet] röviden *Irgun* vagy *Ecel* – jobboldali cionista milícia) közösen hajtotta végre. A parancsnokok küldtek üzenetet a magyarországi, romániai, lengyelországi és ausztriai Betar vezetőségnek, és kérték őket, hogy készítsenek elő jelölteket az alijához. Az első magyarországi csoportban 7 ember volt. Ők utaztak Romániába, hogy csatlakozzanak a többi jelölthez. Én a második csoport tagja voltam. Ez 1938-ban volt. Ezúttal Magyarországról 12 ember volt a csoportban. Tíz fiú és két lány. Dr. Kálmán doktor segített nekünk, aki szintén ügyvéd volt, és kapcsolatai voltak... a politikai rendőrségen és a Belügyminisztériumban.”²⁸

Az illegális kivándorlás szervezése mellett Szilágyi igyekezett felhívni a figyelmet a magyar zsidósággal történt atrocitásokra. Az 1942-es délvidéki „hideg napokat” követően felkereste József Ferenc királyi herceget, akinek átadta Ofner Ferenc volt jugoszláv Betár-vezető információit az eseményekről. József Ferenc, akit Szilágyi „jóindulatú antiszemitaaként” írt le – ugyanis egyik vágyálma volt egy palesztinai „zsidó monarchia” születése – továbbadta az információkat külföldi diplomatáknak. Ugyan más politikusok is sokat tettek az eset nyilvánosságáért – mint Bajcsy-Zsilinszky Endre vagy Kéthly Anna –, Szilágyi is kétségkívül megtette maga kötelességét.²⁹ Hasonlóan kiterjedt kapcsolatrendszere sikereként értékelhető az az 1938-ban történt eset, mikor Kolosváry-Borcsa Mihály, Imrédy Béla sajtófőnöke előtt kellett érvelnie a betiltás által fenyegetett *Bné Betár* érdekében. A történetet Dalos György író elbeszélésében ismerjük, aki 1983-ban Münchenben felkereste Szilágyit. „*Kolosváry-Borcának megadatott, hogy fanatikus antiszemitizmusát gyakorlatba is átültesse.*» [Még] 1938-ban, az Imrédy-kormány sajtófőnökeként mintegy kétszáz zsidó sajtóterméket tiltott be, köztük a csekély példányszámú *Bné Betárt* is. Szilágyi Dénes elmondta nekem, hogy nyomban panasszal élt a döntés ellen, személyes audienciát kért a sajtófőnöktől, és legnagyobb meglepetésére Kolosváry-Borcsa hajlandó volt őt fogadni. »Kegyelmes Úr« – érvelt Szilágyi – , »nem értem a tiltást. Végeredményben mi cionisták ugyanazt akarjuk, mint önök, vagyis, hogy a zsidók tűnjenek el Magyarországról«. Erre föl Kolosváry-Borcsa intézkedett, hogy a *Bné Betár* újra megjelenhessen. Szilágyinak még évtizedekkel később is az volt a benyomása, hogy az egyébként művelt és ostobának nem mondható politikus benne, az akkor harmincéves, peremre szorított zsidó újságíróban valamilyen tényleges »zsidó hatalom« képviselőjét vélte látni. »Bedőlt a saját propagandájának« – hangzott a kárörvendő kommentár.”³⁰ Szilágyi valószínűleg tisztában volt Kolosváry-Borcsa sajátos szimpátiájával a cionizmus iránt: korábbi írásában Imrédy sajtófőnöke – a később kivégzett háborús bűnös – méltatta Patai József cionizmusát, mint egyfajta „őszinte” zsidó faji hitvallást.³¹ Kolosváry-Borcsa antiszemita szimpátiája a palesztinai terv iránt voltaképpen a cionista aktivista malmára hajtotta a vizet, s mint látni fogjuk, Szilágyi erre később is rájátszott az antiszemitákkal folytatott tárgyalásai során.

²⁷ United States Holocaust Memorial Museum (Washington D. C. [továbbiakban USHMM]), RG-50.030*0443. Interjú William Perlel. 24.

²⁸ The Hebrew University of Jerusalem, Institute of Contemporary Jewry, Oral History Division, (212)4 (Interjú Nathan Ben-Chaimmal, héber)

²⁹ Silagi 1986, 211-212.

³⁰ Dalos 2009, 66-67.

³¹ Kolosváry-Borcsa 1943, 47.

Szilágyi legfontosabb tevékenysége nem is betári vezetői munkája vagy korábbi írásai, hanem a Zsidó Munkaközösség életre hívása volt 1939-ben. A szervezet hivatalosan könyvkiadóként működött, és – kerülendő a rendőri vegzálását – létrejöttét előre egyeztették Sombor-Schweinitzer Józseffel, a politikai rendőrség vezetőjével. A Zsidó Munkaközösség magját számos, kevésbé ismert tagja mellett Szilágyi, Kálmán és Varga Imre orvos alkotta. Végül három úgynevezett *Sárgakönyvet* adtak ki, amelyekben a nézeteiket terjesztették. Levelezőlistájukon nagyrészt korabeli vezető politikusok – németellenesek, illetve „békebeli antiszemiták” – voltak. A *Sárgakönyvekkel* Szilágyi deklarálta egyfajta „sokkterápiát” kívánt folytatni: az antiszemita magyar nacionalisták és a cionisták nemzeti világmérvénének közös pontjainak építve, azok drasztikus felnagyításával kívánt a vezető körök bizalmába férkőzni. Az első *Sárgakönyv* mindjárt tisztázta – Zsabotyinszkijt parafrázálva –, hogy az antiszemizmus objektív hatások eredménye, hiszen „*minden többség igyekszik eltávolítani az idegen testnek érzett, beolvasásra képtelen kisebbséget. Ez általános törvényszerűség.*” Az igazi problémát nem az antiszemiták okozzák – érvelt Jakov Klackinra emlékeztetve Szilágyi –, hanem azok a magyar liberálisok, akik „*kétszínűek és arcátlanok*”, mivel egy a zsidókra veszélyes korszakban dolgoznak a zsidókérdés elkendőzésén. „*Arra kell törekedni, hogy megszüntessük ezt az együttélést*”, írta Szilágyi. „*A történelem tanulsága szerint előbb-utóbb minden zsidó [és] nem zsidó [közti] együttélésnek meg kell szűnnie, mert a beolvaszthatatlan zsidó kisebbség pusztá léte előbb-utóbb mindenütt súlyos súrlódásra vezet. Tehát meg kell szűnnie a magyar-zsidó együttélésnek is. Ha a zsidók ragaszkodni próbálnak hozzá, akkor is megtörténik az együttélés megszüntetése, csak hogy akkor a magyarság egymaga végzi el a műtétet, és bizonyos, hogy ez a műtét fájdalmas lesz [...]* Minden más megoldási kísérlet (például gettó) magában rejtő annak lehetőségét, hogy az együttélés később mégis helyreáll és így feltámad a zsidókérdés.”³²

Szilágyi kiadványában konkrét javaslatokat is tett: „*magától értetődik*”, érvelt, hogy „*zsidó pénzt kell igénybe venni a zsidó magánvagyon mozgósításának útján*”, illetve azt is kifejtette, hogy a tehető zsidókra kötelező cionista adót kell kivetni, hogy a befolyt összegekből alijázást szervezzen az állam. *Sárgakönyve*, talán direkt provokatív módon, a zsidótörvényeket is zsidó szempontból értékelte: „*Közvetve a zsidótörvények is szolgálhatják a zsidó nemzet fennmaradását. A nemzeti alapon álló éledő zsidóság kész cselekvően támogatni olyan zsidótörvény-intézkedések végrehajtását, amelyek lehetővé teszik a zsidó nemzeti érdek érvényesülését is.*”³³ Szavai ma már akár meglepőek is lehetnek, ám hasonló érvelések a *Zsidó Szemlében* is megjelentek, mint ahogy a németországi cionista és anticionista ortodox zsidó lapok is kerestek „pozitívumot” a nürnbergi törvényekben. Az első *Sárgakönyv* nem tudott átjutni a rendszer cenzúráján, ezért Szilágyi magához a második zsidótörvényt benyújtó politikushoz, Makkai Jánoshoz fordult, aki „*nem hogy szimpatikus volt, de egyenesen lelkes*”. (A lelkesedés persze ismét nem volt véletlen: Makkai korábbi, egyébként antiszemita írásában a cionista Joseph Kástein íásaiból idézett, méltatva azokat.³⁴) Makkai segítségével végül feloldották a cenzúrárt, és az irat – Szilágyi szerint – Horthy Miklós és Darányi Kálmán miniszterelnök asztalára is eljutott.

Szilágyi emlékiratában említést tett arról, hogy az első *Sárgakönyv* tartalma „*teljes megértést és elfogadást váltott ki a szélsőjobb oldali pártok sajtójából*”, külön megemlékezve a nyilas orgánumokról.³⁵ Zsidó körökben azonban heves reakciókat váltott ki a fenti szöveg: a pesti

³² Sabbatai 1941a, 2-7.

³³ Uo.

³⁴ Makkai–Némethy 1939, 4, 13-14, 17 és 46-47.

³⁵ Silagi 1986, 216-217.

hitközség 1941. augusztusi utolsó ülésén többen – köztük Komoly Ottó – nyíltan helytelenítették tartalmát, míg Boda Ernő, Stern Samu hitközségi elnök helyettese a *Magyar Zsidók Lapjának* hasábjain tiltakozott. A korabeli asszimiláció mára talán naivnak ható lözungjait tartalmazó cikkből voltaképpen nehéz is lenne mást idézni, mint a magyarsághoz való tartozás deklarálásának különböző szinonimáit. Talán említésre méltó Boda kiszólása, mely szerint a cionizmus „rég letűnt világok gettóihoz” hasonlított.³⁶ (A varsói gettót 1940 októberében állították fel). Esetleg erre is akarhatott provokatív választ adni Szilágyi a második *Sárgakönyv*ével, melynek szövege már 1941 novemberében készen állt, de csak decemberben került a választott politikusok asztalára. A szöveg bevezetője szerint – ismét a régi magyar liberalizmust ostromozva – „a magyarság nyilvánvaló érdeke a magyarországi zsidóság kitelepítése. Nem »filoszemita,« sőt minden antiszemitanál ártalmasabb az a nem zsidó, aki azt tanácsolja a zsidóknak, hogy ragaszkodjanak eddigi szőlő-asszimilációjukhoz [...] Az igazi zsidóbarátnak is vállalnia kell az aszemitizmust [...] A magyarság érdekeinek csak a szenvedélymentes aszemitizmus felel meg.”³⁷ Az aszemita kifejezés, amely a nyilas szóhasználat eleme volt, korábban is szerepelt már mind antiszemiták, mind cionisták – példának okáért Bangha Béla és Nahum Sokolow – írásaiban.³⁸ Kérdéses azonban, mire gondolt Szilágyi, mikor azt írta, hogy „az első zsidó *Sárgakönyv* visszhangja arra vall, hogy így gondolkozik a józan és becsületes magyarság is”. A szélsőjobboldali lapok nem a „józan és becsületes” magyarság tükei voltak – szavaival talán a pesti hitközség felé akart szólni.

A második *Sárgakönyv* többi része hasonlóan szókimondó volt: „A többség úgy viselkedik az idegen elemekkel szemben, mint az élő organizmus a gyulladást okozó idegen testekkel szemben: fel akarja szívni, ha pedig nem bírja, ki akarja küszöbölni őket. Ez az igyekezet nem rosszindulatból ered [...] a többség igyekszik elválni a zsidóktól (aszemitizmus)”, s ez „nem azonos az antiszemitizmussal.” Szilágyi emellett úgy vélte, hogy „a most folyó háború befejeztével a győztesek minden bizonnyal hozzásegítik a zsidó népet új államához. Ebben a tekintetben nincsen különbség Berlin és Washington felfogása között.”³⁹ Állítása szélsőséges naivitásnak is tűnhetne, ám emlékiratában erre is reflektált: „Ostobaság lett volna benyújtani egy olyan kiadványt a sajtófelelősnek [...] mely arról ír, hogy »Hitlernek ütött az órája, és Amerika fog diktálni a háború után«. Némi ügyeskedéssel azonban megkerültük az akadályt. A lényeges tézist úgy helyeztük el a második Zsidó *Sárgakönyv*ben, hogy három külön bekezdésre bontottuk, látszólag ártatlan mondatokban elhelyezve [...] Gondolataink bolondságnak is hangzottak 1941-ben az olvasó előtt (ha a mi oldalunkon volt), vagy egyenesen botrányosnak (ha németbarát volt). Végső soron tisztán beszéltek hitetlenségünkről Németország végső győzelmében, és mellékesen, evidenciaként kezelték, hogy az Egyesült Államok lesz végül a döntő hatalom. Ez valami olyasféle gondolat volt, amiről az ember talán beszélhetett akkoriban Magyarországon szűk baráti körben, de nyomtatásba – legalábbis »legálisan« – bizonyosan nem kerülhetett.”⁴⁰ Ha Szilágyi el tudta volna képzelni a holokauszt bekövetkező borzalmait, minden bizonnyal nem beszélt volna így: azonban a tömeggyilkosságokkal ő sem számolt, egyszerűen attól félt, hogy a magyar zsidóság „egyéni tragédiák szakadatlan láncolatában” veszhet oda.⁴¹ A hazai Betár körében pedig nem volt hiány a radikális szövegekből. Wüllinger Simon 1937-ben *Kihalásra ítélt nemzedék* című cikkében arról beszélt, hogy „kegyetlen gondolat az, hogy a mai [...] elsatnyult [...] zsidó nemzedék kihalása a Zsidó Állam felépülésének előfeltétele [...] Pedig [...] csupán a mózesi kivonulás analógiájára

³⁶ Boda Ernő: Tiltakozunk! *Magyar Zsidók Lapja*, 1941. augusztus 28. 3.

³⁷ Sabbatai 1941b, 6.

³⁸ Gyurgyák 2012, 78.; Szokolow 1934, 2:xx, 14-15.

³⁹ Sabbatai 1941b, 4, 6.

⁴⁰ Silagi: Foiled Jewish Venture. I. m. 217.

⁴¹ Sabbatai 1941a, 1.

hivatkoz[unk]: a »húsfazekak nemzedékének«, amellyel a kivonulás történt, el kellett pusztulnia a pusztában, mert nem volt alkalmas a honfoglalásra [...] Ez egy kegyetlen, de igaz gondolat [...] Félő, hogy a zsidóság harmadik honfoglalása sem lesz másképp lehetséges.”⁴² Természetesen egyikőjük sem kívánta sem Hitler győzelmét, sem pedig a magyar zsidóság halálát, ám cikkeik jellemzőek a kisebbségi cionizmus radikális szóhasználatára, amely egy a neológia által uralt kommunikációs térben próbált gondolataiknak érvényt szerezni.

Szilágyi az első és második *Sárgakönyv*ben is javaslatot tett az „ésszerű zsidókataszter” felállítására.⁴³ A fogalmat nem definiálta szorosabban, ám utalhatott ezzel egyfajta szegregált területi megoldásra vagy tulajdon-összeírásra is. A második *Sárgakönyv*ben pedig egy népszavazásra tett javaslatot, miszerint az ország lakossága döntse el, hogy szeretne-e a zsidósággal együtt élni: „Ha a felelős magyar tényezők meg akarnak bizonyosodni a felől, kész-e kivonulni, hajlandó-e erejét a kivonulásra való felkészülésre összpontosítani a zsidóság túlnyomó többsége, kérdezzék meg a zsidó közvéleményt. A zsidókérdés megoldásának ügye megér egy népszavazást. Kérdezzék meg előbb a nem zsidó lakosságot: kívánja-e, hogy az ország zsidó lakossága a háború befejeztével bizonyos korhatárig kivonuljon az új zsidó államba? Ha pedig befejeződött ez a népszavazás és megállapították, milyen hatalmas többség szavazott igennel, tegyék fel ugyanezt a kérdést titkos szavazásra a zsidó lakosságnak. Nem kétséges, hogy a zsidók nagy többségei az igazságot és az életet választják.”⁴⁴ Utóbbi gondolata többszörösen is fontos: egyrészt demonstrálja, hogy Szilágyi célja a zsidóság életének megmentése volt („az életet választják”), másrészt bemutatja azt az elképzelését, miszerint a zsidóság sem szeretett együtt élni a magyarsággal. Erre konkrétan utalt is: „A xenofóbia persze kölcsönös: az érzékeny zsidó sem szereti jobban a nem-zsidókat, mint őt a nem-zsidók.”⁴⁵

Szilágyi a zsidóság véleményének megismerésére egy Zsidó Közvéleménykutató Állomást kívánt felállítani, de nem jutott tovább néhány toborzólevél kiosztásánál 1941 végén. Szilágyi állítása szerint az intézet egykori vezetőjének, Kreilisheim Györgynek hagyatékában megmaradt néhány kérdőív, amelyekkel a zsidóság szociális helyzetét kívánták felmérni a Gallup Institute példáját szem előtt tartva Kétségtelen, hogyha munkájukat legalább részben el tudták volna végezni, az eredmények értékes forrásanyagot jelentenének napjaink történészei számára. Sajnos emlékiratában többet nem idézett az Állomás anyagából, ám Komoly Ottó *Jad Vasem*ben őrzött hagyatékában megtalálható egy kérdőív, mely kísértetiesen hasonlít a Szilágyi által leírta. A kétoldalas dokumentum a *Két nemzedék: 1923-1943* címet viseli, és a kérdések láthatóan a zsidó közösségre vonatkoztak. Az életkor, a szülők szociális helyzete, az iskolai végzettség, az egészségügy, a kereset, a munkahely és a szórakozási preferenciák mellett a héber nyelvtudás, az esetleges kivándorlási célok, a politikai nézetek és a zsidó hagyományhűség (szombattartás, zsinagógába járás) szerepelt.⁴⁶

Mégha azonban a kérdőív valóban Szilágyiék kérdéssora is volt, Komoly véleménye a második *Sárgakönyvről* lesújtó maradt. Hagyatékában szintúgy fellelhető egy *Néhány szó a »Zsidó Sárgakönyvekről«* című, 1942. januári datálású kézirat, amely a Munkaközösség kiadványaira adott állásfoglalását tartalmazza. Mint írta, a kritika amúgy „kötelező egyrészt minden becsületes szándékkal szemben, még ha kiforratlannak és helytelennek tartjuk is, másrészt a zsidósággal szemben, amelynek életérdekeit szem előtt téveszteni megbocsájthatatlan bűn volna.” Komoly kétségkívül a cionizmus iránt kevésbé elkötelezett pesti zsidó publikum

⁴² Wüllinger Simon: Kihalásra ítélt nemzedék. *Bné Betár*, 1937. február. 47.

⁴³ Sabbatai 1941a, 7.; Sabbatai 1941b, 4-5.

⁴⁴ Sabbatai 1941b, 7.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Yad Vashem Archives (Jeruzsálem [továbbiakban YVA]), P.31/21. Komoly Ottó hagyatéka. 7.

irányában kommunikált, mikor arról írt, hogy Szilágyi véleménye a cionizmus álláspontjaival nem azonos – dacára annak, hogy a Munkaközösség lényegében Herzlt, Nordaut, Klackint és Zsabotyinszkijt, azaz a cionizmus klasszikusait fogalmazta újra, közérthető nyelvezettel –, és akkor is, amikor tisztázta, hogy Magyarországhoz „szíve egész melegével ragaszkodik a magyar zsidóság minden árnyalata”. A füzet Komoly szerint nemcsak „látszólag tudományos igazságokból elhibázott logikával olyan konzekvenciákat von le, amelyeken kapva kaphat az, akinek az az álláspontja, hogy Európát zsidómentessé kell tenni”, de „sajnos azt a látszatot kelti, mintha közrebocsájtói mindenáron azok rokonszenvét kívánnák megnyerni, akik a magyar zsidókérdés legradikálisabb megoldását: az ország zsidómentessé tételét követelnék.” Ebben kétségkívül nem tévedett, hiszen Szilágyinak deklaráltan utóbbi volt a célja. Komoly ehhez azt is hozzátette, hogy a szöveg „zavarja a politikai légkört”, azonban azt is kijelentette, hogy a zsidóság magyarság iránt érzett asszimilációs vonzalma „reménytelen szerelem”.⁴⁷

Nem tudni, hogy Komoly hol publikálta válaszát, ám tény, hogy az *Új Magyarság* egy cikkében – melynek egy példányát Komoly megjelölte, és félretette iratai közé – reagált a soraira. Az antiszemita lap arra jutott, hogy a *Sárgakönyv* tartalma „nagyon rendben van”, és méltatva idézte Komoly válaszát is, miszerint az asszimiláció „reménytelen szerelem”. Komoly finom különbségtételei a cionista disszimiláció és Szilágyi radikális kivándorlási terve között láthatóan nem zavarta a szélsőjobboldali orgánusot: mint a lap tisztázta, „a magyar közvélemény igazán nem lát semmi különbséget a cionisták vagy a *Sárgakönyv* [szerzőinek] nézete között.”⁴⁸ Utóbbiban valamennyi igazsága mégiscsak volt az *Új Magyarságnak*. Komoly iratai között szerepel egy *Emlékirat a magyarországi zsidókérdésről* című szöveg, melynek datálása ugyan nem egyértelmű, de Kállay Miklósról miniszterelnökként utal (azaz 1942 márciusa és 1944 márciusa között született). Az irat, noha nem kísérelt meg értéket fellelni a zsidótörvényekben, nagyon hasonló konklúziókra jutott, mint Szilágyi. A zsidóság helyzetét így elemzi: „A zsidókérdés Magyarországon olyan stádiumba került, hogy annak megoldása, bárhogyan is végződjék a most folyó háború, úgy a magyar kormánynak, mint az itt élő zsidóságok elsőrendű érdeke. Az az elképzelés, hogy a magyar nemzetbe való teljes beolvadásával a zsidókérdés megszüntethető, tévesnek bizonyult”. Ennek oka, hogy a teljes beolvadásra a zsidóság alkatilag „képtelen”. S hogy „miért nem sikerült az asszimiláció?” „A zsidóság úgy földrajzilag, mint társadalmilag és gazdaságilag természetellenesen és egészségtelenül helyezkedett el a többi népek között. Azzal, hogy legtöbbször környezetéhez hasonlóvá igyekezett válni, annak szokásait igyekezett felvenni, tulajdonságait utánozni, nem csak önmagát adta fel, de kiváltotta a gazdanép [negatív] reakcióját is”. A helyzetre az egyetlen megoldás Komoly szerint „a zsidók kivándorlásával tehermentesíteni az országot”.⁴⁹

A második *Sárgakönyvre* más szélsőjobboldali lapok is reagáltak. Mint Szilágyi válogatásából kiderül, a *Függetlenség* azt írta, hogy „magyar részről a legmeggyőződtebb fajvédők is ennek a megoldásnak voltak hívei minden időben. Nem akarták gyötörni a zsidóságot, de meg akartak szabadulni tőle”. Az *Esti Újság* szerint az antiszemitizmus „pontosan ugyanúgy látja a zsidók háború utáni helyzetét, mint a nacionalista alapon álló” *Sárgakönyv*. A *Hétfő* „őszintének és becsületesnek” találta a magyar revizionisták iratát.⁵⁰ A Lévai Jenő által szerkesztett *Képes Családi Lapok* ellenben közölte „a Cionista Szövetség tiltakozását” (ez nem azonos Komoly szövegével). A cikk szerint a második *Sárgakönyv* „szinte a BTK határán mozog”, mikor azt

⁴⁷ YVA, P.31/28. Komoly Ottó hagyatéka. 2-4.

⁴⁸ *Új Magyarság*, 1942. március 8. A cikk Komoly által megjelölt példánya: YVA, P.31/46. Komoly Ottó hagyatéka. 1.

⁴⁹ YVA, P.31/21. Komoly Ottó hagyatéka. 5-6.

⁵⁰ Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye (FSZEK BGy), BQ 0910/97. „Harmadik Zsidó Sárgakönyv”. 6, illetve „Függelék”.

mondja, hogy a zsidóság „káros”. Szilágyira „állítólagos zsidóként”, majd „galíciaiként” utalt, akinek ha igaza lenne, „megérdemelnék a sorsot, amelyet nekünk szánunk”.⁵¹ A cikk szövegét a Cionista Szövetség egy képviselőjére hivatkozva írták meg, ám egy későbbi számában tisztázni kellett a lapnak, hogy a nyilatkozat nem a Cionista Szövetség „illetékes” vezetőjétől származik.⁵² Stern Samu azonban kétségkívül igazi tekintély, autoritás volt a zsidóság életében, ő a pesti hitközség rendkívüli közgyűlésén olvasta fel a következő, egyhangúlag elfogadásra került nyilatkozatot: „*A magyar zsidóság e röpiratban foglaltakkal magát nem azonosítja, attól távol áll, azt felekezeti és szervezeti hovatartozandóságra való különbség nélkül egyértelműleg, a leghatározottabban elítéli és azt a feltevést, hogy az évszázadok óta a magyar haza sorsközösségében a magyar nemzettel nyelven, lélekben, kultúrában és érzésben teljesen összeforrt magyar zsidóság magát külön nemzetiségnek nyilvánítsa – a legélesebben visszautasítja.*”⁵³

Szilágyi emlékirataiban ezen a ponton befejezi a Munkaközösség történetének ismertetését. Mint írta, az 1942 tavaszán kiadott harmadik *Sárgakönyv* tartalmára nem emlékezett, és az egyetlen fellelt példányt a háború után elkeverte a budapesti izraeli legátus. Azon három történész közül, akik egyáltalán foglalkoztak Szilágyi munkásságával – Gyurgyák János, Zeke Gyula és Komoróczy Géza –, egyik sem foglalkozott a harmadik *Sárgakönyv*vel (valószínűleg nem is olvasták). Ezért is különösen fontos bemutatni annak tartalmát, hiszen másolatával ezen sorok írója rendelkezik. Az írógépen sokszorosított, dátum, kiadó és helyszín nélküli szöveg egyértelmű folytonosságot vállal a korábbi kiadványokkal. Tudjuk, hogy a hivatalosan tizenkét példányban készített anyag eljutott József Ferenc királyi herceghez, illetve Kállayhoz is. A szöveg lényegében a magyar kormány megfeddésére szorítkozott. Mint írta, „*köztudomású tény ugyan, hogy a magyarországi zsidók tekintélyes hányada nem mutat spontán hajlandóságot a kivonulásra, sőt a zsidók hivatalosan elismert – hitfelekezeti – vezetői minden módon elgáncsolni igyekeznek a kivonulás gondolatának még felvetését is. De ezért nem maguk a zsidók, hanem a magyar illetékesek felelősek. A zsidók kivonulás-ellenes s így súlyosan önérdekellenes magatartásának alapja: a magyarországi zsidóság jelentős része fixa ideaként éli azt a téveszmét, hogy magyarnál magyarabbnak kell vallania magát, különben elkövetkezik a világ vége. A téveszmés beteg azonban nem felelős betegségéért. Azok felelősek érte, akik meggyógyíthatnák, de nem teszik. Rögeszme csak egy módon gyógyítható: ha a betegnek nem logikával és retorikával, hanem élményszerűen bebizonyítják rögeszméjének tarthatatlan voltát.*”⁵⁴ Nem világos, hogy Szilágyi milyen „élményszerű bizonyítást” hiányolt a korábbiakban a zsidótörvényeket és munkaszolgálatot bevezető magyar államtól, ám tény, hogy javaslatot tett az izraelita jelző használatának közszféra általi betiltására, ha egyszer már törvény szerint etnikum a zsidóság. Szintúgy kérte, hogy kapjanak egyesületi alapszabályt a cionisták, indítsák újra azok sajtóját, és szervezzenek államilag a kivándorlásra felkészítő mezőgazdasági táborokat. Ha megfogadja tanácsait és így lép a kormány, legalább „*pozitív értékűvé teszi a »korszellem« követelte negatív zsidóellenes lépések egy részét.*”⁵⁵

Szilágyi tevékenysége a magyar holokauszt alatt nem ismert. 1942 nyarán munkaszolgálatra vonult, a háború után Nyugatra emigrált. Munkaközösségének több tagja – így Kreilisheim György – a holokauszt áldozatává vált, míg Varga Imre öngyilkos lett 1944 nyarán. Kálmán

⁵¹ Benczés Tibor: A Cionista Szövetség tiltakozása a sárga könyvek aknamunkája ellen. „Kivándorlása csábítás nem önzetlen célokból”. *Képes Családi Lapok*, 1942. február 8. 55-56.

⁵² A Cionista Szövetség tiltakozása a sárga könyvek aknamunkája ellen. *Képes Családi Lapok*, 1942. február 22. 20.

⁵³ A Pesti Izraelita Hitközség rendkívüli közgyűlése. *Magyar Zsidók Lapja*, 1942. február 5. 1.

⁵⁴ Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye (FSZEK BGy), BQ 0910/97. 1.

⁵⁵ Ua. 2-4.

Imre pedig a Kasztner-vonat utasaként Svájcba távozott. Maga Szilágyi a háború után Münchenben telepedett le, az Amerika Hangja munkatársa lett, és a magyar történelemről – például Széchenyi Istvánról – publikált tanulmányokat.⁵⁶

Ez nem jelenti azt, hogy megszűnt volna a revizionizmus aktivitása Magyarországon. A mozgalom Szilágyit követő vezetője, a kassai származású cionista, Gottesman Lajos aktív tevékenységet fejtett ki a holokauszt idején. Gottesman Lipót Lajos kassai származású cionista volt, a csehszlovákiai Revizionista Unió alapító tagja, két cionista kongresszus csehszlovák delegátusa (1933, 1937).⁵⁷ Bécsben tanult, korábban tagja volt a Kadima cserkészcsapatnak, s a korabeli lapok ismert teniszbajnokként utaltak rá. Családja gazdag, ismert kassai család volt, apja Zsabotyinszkij személyes ismerőse, ő pedig nagyapja ágán rokona a szatmári Teitelbaum családnak. 1934-ben a baloldali cionistákat nyílt levélben támadta: mint írta, ők eltértek a herzli gondolattól, „osztályharcot” és „osztálygyűlöletet” szítanak. *„A cionizmus szent eszméjének köpönyege alatt zsidóellenes marxista agitációt folytat[nak]”*. Levelében felháborodottan utalt rá, hogy az ungvári rendőrség nemrég kommunista sejtet fülelt le, amelynek tagjai között baloldali cionista aktivisták is voltak. Mint érvelt, a cionista vezetőknek nem szabad hagyniuk, hogy a két mozgalom összemosódjon. *„A zsidó népnek tudnia kell, kik a kommunizmussal cimborizáló baloldali cionisták!”*⁵⁸

A német megszállás idején saját érdemének tekintette, hogy a híres-hírhedt Kasztner-vonaton ott utazott Joel Teitelbaum rebbe és családja, noha ez nem akadályozta meg Teitelbaumot abban, hogy Svájcban közölje a szekuláris életvitelt vezető Gottesmannel, hogy ő egy „goj”. Gottesman szerint Zsabotyinszkij személyesen kérte meg őt, hogy dolgozzon a közép-európai illegális aliján, ő maga a már említett osztrák Perl munkatársa volt. Visszaemlékezése szerint, melyet 1980-ban mondott el David Kranzler ortodox zsidó holokausztkutatónak, 1939-ben, de még a második világháború kitörése előtt Zsabotyinszkij tárgyalni akart Csáky István magyar külügyminiszterrel, hogy figyelmeztesse: a németek meg akarják ölni az összes magyar zsidót. Végül Arje Altman, a revizionisták politikai osztályának vezetője találkozott Csákyval, akitől a magyar zsidók Palesztinába való evakuálását kérte – a magyar külügyminiszter állítólag német nyomásra nemet mondott. Gottesman a Betár magyarországi vezetője lett a második világháború alatt, és még a német megszállás előtt találkozott Kasztnerrel és Mose Schweigerrel, a Hagana magyarországi képviselőjével. Gottesman szerint ő a zsidó fegyveres védelmi erők felállítását javasolta és a náci megszállás után lázadást akart szervezni velük, de a javaslatokat Kasztner és Schweiger is elutasították, mondván: nem akarnak „Varsót” csinálni Budapestből.⁵⁹ Gottesman és betári társai a Kasztner-vonaton Bergen-Belsenbe kerültek, majd onnan Svájcba. Háború utáni sorsáról a Kranzlernek adott interjúján kívül nincs tudomásunk.

A német megszállás alatt fontos – és ellentmondásos – szerepet játszott Berend Béla neológ rabbi is, aki 1937 és 1944 között Szigetvár főrabija volt. Berend heves cionizmusához kétség sem férhet: éppen a fent már leírt Zsidó Munkaközösség megbízásából vette fel a kapcsolatot az antiszemita iskolaigazgatóval, Bosnyák Zoltánnal még 1942-ben, kísérletet téve a „cionizálására” – vagyis a meggyőzésére arról, hogy a zsidók kivándorlása Palesztinába egyszerre teheti boldoggá a zsidókat és az antiszemitéket.⁶⁰ Mindez persze nem akadályozta

⁵⁶ Silagi, 1967.

⁵⁷ YVA P.63/12614856. (rendezetlen, ideiglenes jelzet). David Kranzler interjúja Gottesman Lajossal, 1980. január 27.

⁵⁸ *Zsidó Néplap* (Ungvár), 1934. április 13. 3.

⁵⁹ YVA P.63/12614856.

⁶⁰ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.9. V. 129355/b. 99.; USHMM, 2000.49. 11. Szilágyi Dénes Berendnek, 1974. október 6.

meg abban, hogy muszos rabbiként Horthy Miklós tiszteletére szólítsa fel híveit a beszédeiben.⁶¹ (Tette ezt annak dacára, hogy testvére, Berend Tivadar egy internálótáborban halt meg a Horthy-rendszer elején).⁶² Bosnyákkal való kapcsolatán keresztül lett 1944 áprilisában az úgynevezett központi zsidó tanács tagja.

A budapesti nagygettóban, az ostrom alatt Berend kétségkívül bátran látta el vezetői feladatait. Óvóhelyről óvóhelyre járva látogatta az embereket katolikus papi áruhában, a zsebében méreggel, arra az esetre, ha elkapnák. „Szó szerint átmásztam egyik pincéből a másikba, és alig tudtam kijutni a tűzvonalból. Nagyon sokszor kellett menedéket keresnem a romok mögött, még merevre fagyott holttestek halmaza mögött is, ilyen helyzetben, bombák, puskatűz és gránátok közepette, amikor erős házak omlottak össze, elektromos vezetékek törtek el és vízcsövek robbantak szét, a halál és rombolás és ráadásul náci nyilaskeresztek rémtette közepette [...]” Katolikus papi álcája több embert is összezavart: egy nő egyszer azt kérte tőle, hogy keresztelje meg kislányát, mert attól féltek, hogy a gyerek haldoklik.⁶³

Igaz, nem ez volt az egyetlen merész húzása. „A Nyilaskeresztes Párt–Hungarista Mozgalom legfőbb pártvezetőségének” írt, az Andrassy út 60-ba címzett levelében így könyörgött decemberben: „[S]züntessenek meg mindennemű uszítást, bántalmazást, kegyetlenkedést. Toroljanak meg minden rémtettet [...] mert ezek a [...] gyilkosságok örök időre beszennyezik a Nyilaskeresztes Párt és a magyarság nevét az egész művelt emberiség és a világ közvéleménye előtt [...] Kérjük a Nyilaskeresztes Párt–Hungarista Mozgalomtól, hogy saját reputációja érdekében biztosítsa a gettólakók védelmét, pusztá életét, a szűkösen megszabott napi élelemfejadagot, és fegyelmezett pártszolgálatosaival tartsa távol a gettótól meg a védett házaktól az árpádsávos-nyilas karszalaggal visszaélő közönséges rablókat és gyilkosokat, mert ezek csak szégyent hoznak és gyaláztat a Hungarista Párt nevére [...]” Levele végén ígéretet tett arra, hogy a maradék zsidóság a háború után ki fog vándorolni.⁶⁴ Ugyanebben a hónapban történt, hogy Berend – bátor vagy talán botor módon – saját nevével ellátva aggatta ki a gettóban a következő szövegű plakátokat: „Hamarosan megéritek, látni, nézni fogjátok az Örökkévaló felszabadító nagy segítségét. A zsarnokok, a sanyargatók, a rabszolgatartók örökre eltűnnek népünk történetéből.”⁶⁵ Talán ironikus ennek tükrében, hogy Berend volt az egyik első zsidó vezető, akit a kirakatperekre éhes, új, végül totalitárius diktatúrába csúszó („koalíciós”) rendszer elővett a számonkérés igényével.

Berendet 1945. április 27-én tartóztatták le Sátoraljaújhelyen, ahol második feleségével és újszülött, egyhetes kislányával tartózkodott.⁶⁶ Ekkor, hivatalosan, még egy hónap sem telt el Magyarország szovjet elfoglalása óta. Olyan neves háborús bűnösök, mint Szálasi Ferenc, ekkor még bőven szökésben voltak. Ezzel kezdődött meg Berend 735 napos pokoljárása, amely kétségkívül hatalmas figyelmet kapott, mint az első magyar zsidóval szembeni koncepciósnépbíróági per a második világháború után. A rabbi május 8-án, 11-én, 12-én és június 6-án négy vallomást tett a budapesti PRO-n, ezek során lényegében „mindent” bevallott: hogy kiadta a szigetvári zsidók vagyonát a csendőröknek, hogy feljelentette a fővárosi zsidó tanács

⁶¹ Berend 1940, 3., 9., 12.

⁶² ÁBTL 3.1.9. V. 129355. 130.

⁶³ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, (MTA KKRKGy) Ms.11.081. 119, 132-135, ill. katolikus papnak öltözve fotója: 41. sz. fotó.; ÁBTL 3.1.9. V. 129355/b. 102. (méreg).

⁶⁴ Schmidt 1990, 343-345. o.

⁶⁵ Idézi Lévai beadványa a Legfelsőbb Bíróságnak: Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXV.4.b. 23238/1975. Lévai beadványa, 31. A szöveg a Mózes II. 14:13 parafrázisának tűnik.

⁶⁶ BFL XXV.4.f.1964.9741. 4.; MTA KKRKGy Ms.11.081. 313.

lényegében összes tagját, hogy nőket erőszakolt meg, illetve, hogy ő maga is megdézsmálta a zsidó vagyont.⁶⁷ A népbíróságon tett vallomása és emlékirata szerint gumibottal verték a PRO-n, ahol egy cellában raboskodott Zadravec páterrel.⁶⁸

Az 1946. július 4-én benyújtott vádirat szerint, mely Rhosóczy Mihály népügyész alkotása volt, Berend katonai alakulatnak nyújtott segítséget személy- vagy vagyonellenes erőszakos bűncselekményhez (Népbíráskodásról szóló törvény 13. §. 2. pont), német alakulatnak kiadott a magyar népre veszélyes adatot (Nbr. 13. §. 5.), fasiszta vagy demokráciaellenes hivatalos szerv besúgója volt (Nbr. 15. §. 5.), és kényszerű szükség nélkül nép- vagy demokráciaellenes hírverés szolgálatába állt (Nbr. 17. §. 4.). Az előbbi kettő háborús bűncselekmény volt, utóbbi kettő pedig „népellenes”. Végül a Btk.-ba ütköző lopás vádpontjaival (333. és 336. §. 2. pont) is megvádolta.⁶⁹ Berend első tárgyalását 1946. augusztus 2-án tartották, a népbíró Gálfalvy István, a rabbira halálbüntetést kérő népügyész továbbra is Rhosóczy volt. Később október 21. és november 23. között még négy tárgyalási napot tartottak. Berend a népbíróságon minden vádat tagadott, szerinte a tanúk haragosai voltak, és egyébként is megverték őt a PRO-n. (Később behívták az egyik nyomozót az Andrássy út 60-ból, aki közölte, hogy nem bántották Berendet, a rabbi szerint viszont az idézett rendőr csak a pótnyomozást végezte, tehát mások verték meg őt).⁷⁰

Itt nincsen lehetőségünk a per részletes bemutatására, melyet máshol már megtettünk.⁷¹ Elég annyit rögzíteni, hogy az ártatlanságáról szóló meggyőző bizonyítékok és mentőtanúk sorának dacára Berendet az elsőbíróság 1946. november 23-án bűnösnek találta ellenséges katonai alakulatnak adott segítségnyújtás és népellenes hírverés vádpontjaiban, ezért tíz év fegyházhoz kapott, melyből 1 év 6 hónapot tekintettek kitöltöttnek. A 16 oldalas ítélet hosszas ideológiai eszmefuttatásban mondott ítéletet a 19. század vívmányaival szemben álló cionizmus felett, melyet a nácizmushoz hasonlított.⁷² Az ügy a NOT elé került, amelynek Szabó Zoltán által vezetett tanácsa végül 1947. április 11-én mentette fel Berendet, megállapítva, hogy semmi tevőleges köze nem volt a holokauszt atrocitásaihoz.⁷³

Irodalom

Berend Béla: *Ünnepi hitszónoklat* (Szigetvár, n. k., 1940)

Dalos György: Radnóti körül. *Múlt és Jövő*, 2009/4.

Gyurgyák János: *Magyar fajvédők. Eszmetörténeti tanulmány* (Budapest: Osiris, 2012)

Katzburg, Nathaniel: *Zionist Reactions to Hungarian Anti-Jewish Legislation, 1939–1942.*

Yad Vashem Studies 16 (1984), 155-177.

Kolosváry-Borcsa Mihály: *A zsidókérdés magyarországi irodalma. A zsidóság szerepe a magyar szellemi életben, a zsidó származású írók névsorával* (Budapest: Stádium, 1943)

Makkai János, Némethy Imre: *A zsidótörvény* (Budapest: Egyetemi Ny., 1939)

Munkácsi Krisztina: Berend Béla főrabbi népbíróági pere. *Századok*, 1996/6, 1525-1552.

Nathan Ben-Haim, *Jad le'betar Hungaria, 1928-1948* (Tel-Aviv, 1988)

Novák Attila: Testvérharc. A revizionista-cionisták és Magyar Cionista Szövetség viszonya a harmincas évek második felében. *Múlt és Jövő* 1993/4. 51-56.

⁶⁷ ÁBTL 3.1.9. V. 129355/b. 2-20

⁶⁸ ÁBTL 3.1.9. V. 129355/b. 31.; MTA KKRKGy Ms.11.081. 310, 312, 314-315, 317.

⁶⁹ ÁBTL 3.1.9. V. 129355/b. 130.

⁷⁰ ÁBTL 3.1.9. V. 129355/b. 26-29, 31, 76.

⁷¹ *Veszprém* 2023, 214-222.

⁷² ÁBTL 3.1.9. V. 129355/b. 136-140, 141, 144-145.

⁷³ ÁBTL 3.1.9. V. 129355/b. 155-171.

Sabbatai, D. [Szilágyi Dénes]: *Egy az út. A zsidó nacionalizmus könyve* (Budapest: Zsidó nemzet, 1939)

Sabbatai, D. [Szilágyi Dénes]: *Első zsidó sárgakönyv* (Budapest: Gondos, 1941)

Sabbatai, D. [Szilágyi Dénes]: *Második zsidó sárgakönyv* (Budapest: Gondos, 1941)

Schmidt Mária: *Kollaboráció vagy kooperáció? A budapesti Zsidó Tanács.* (Budapest, Minerva, 1990)

Shlomo Avineri: *A modern cionizmus kialakulása. A zsidó állam szellemi gyökerei* (Budapest: Századvég, 1994)

Silagi, Denis: A Foiled Jewish Political Venture in Hungary, 1939-1942. In: *The Tragedy of Hungarian Jewry. Essays, Documents, Depositions.* Szerk. Randolph L. Braham. (New York, 1986)

Silagi, Denis: *Der grosste Ungar: Graf Stephan Szechenyi* (Wien: Herold, 1967)

Szilágyi Dénes: *Nevelés nemzeti forradalomra. Válogatott cikkek és beszédek. Jabotinsky előszavával* (Budapest: Zsidó Nemzet, 1939)

Szokolow Nachum: *A cionizmus története* (Kolozsvár: Noar, 1934)

Veszprémy László Bernát: A cionista jobboldal atyja. *Kommentár*, 2019/2.
http://kommentar.info.hu/cikk/2019/2/A_cionista_jobboldal_atyja

Veszprémy László Bernát: *Tanácstalanság. A zsidó vezetés Magyarországon és a holokauszt* (Budapest, Jaffa, 2023)

William R. Perl: *The Four-Front War: From the Holocaust to the Promised Land* (New York: Crown, 1979)

Yehuda Bauer: Illegal Immigration. In: Raphael Patai (szerk.): *Encyclopedia of Zionism and Israel*, (New York: Herzl Press, 1971), 1. köt.

Zeke Gyula: Szilágyi Dénes, Tábor Béla, Pap Károly: Három zsidó önkép a Vészkorszak küszöbén. *Szombat*, 1992. december. 29-31.